

Luento

Mikko Lehtonen

Jäähyväiset totuudelle? Onko tiedolle yhteistä mittapuuta?

Arvoisa saattoväki! Kun vuoden 1984 syyskuussa astelin tähän taloon yleisen kirjallisuustieteen ensimmäisen vuoden opiskelijana, en voinut millään aavistaa, että näissä maisemissa vierähtäisi kaikkiaan 37 vuotta. Tuolloin, 28-vuotiaana, ajattelin, että haen Tampereelta maisterin paperit, minkä jälkeen jatkan elämää eteenpäin jonkin sortin kulttuurihörhöinä. Aineyhdistelmäni ei viitannut mihinkään järin praktiseen. Yleisen kirjallisuustieteen ohella tein filosofian sivulaudaturin, minkä lisäksi suoritin silloiset approbaturit oppihistoriasta sekä Rooman kirjallisuudesta ja latinan kielestä. Sosiologian ja tiedotusopin jätin väliin, kun huomasin, että olin jo lukenut valtaosan kyseisten oppiaineiden kurssikirjallisuudesta. Olin siis tullut lähinnä sivistymään. Suorittamieni opintokokonaisuuksien osana muistan kahlanneeni maailmanhistorian eri näkökulmista läpi kaikkiaan kahdeksan eri kertaa.

Akateeminen ura ei todellakaan ol-

lut mielessäni. En yksinkertaisesti uskonut, että minusta olisi teoreettiseen työhön. Kun olin koululaisaktiivina ja sitten toimittajana seurannut yliopistoihmisten tekemisiä sivusta, en ollut ymmärtänyt, että heillä oli käytössään kaksi resurssia, jotka minulta olivat puuttuneet. Tutkijoilla oli teoreettiset perinteet, joiden harteilla seistä. Lisäksi heillä oli ainakin vielä tuolloin voimavaroista tarkeintä – aikaa.

Oli Tampereelle saapuneella itselläni kyllä yksi praktinen tavoite. Halusin ymmärtää, mitä minulle ja tovereilleni oli tapahtunut edeltäneinä 14 vuonna, jotka olin hukannut erilaisiin vasemmistolaisiin aktiviteetteihin. (Sivumennen sanoen uskallan näin jälkeinpäin olla sitä mieltä, että on parempi heittää nuoruutensa hukkaan kuin jättää se kokonaan käyttämättä.)

Miksi ihmeessä sitten valitsin pääaineekseni kirjallisuustieteen? Sen vuoksi, että otaksuin kirjallisuustieteen olevan katoltaan siksi korkea ja seiniltään niin leveä, että sen sisällä mahtuisi pohtimaan elämää ja estetiikkaa. Näin ei kuitenkaan ollut silloisessa formalismin ja uuskritiikin leimaamassa yleisessä kirjallisuustieteessä.¹ Minulle tuottikin suuria vaikeuksia ymmärtää kyseisen oppiaineen muodostamaa intellektuaalista kenttää. Näiden vaikeuksien vuoksi kirjoitin väitöskirjan, *Kykloopin ja kojootin*, jossa yritin

jäljittää sitä, kuinka oli syntynyt tuo erikoinen ajatustapa, jonka mukaan kaunokirjallisuus eroaa muusta kirjoittamisesta laadullisesti ja on yksilöllisten tekijöidensä havaintojen ja maailmankuvan imaginatiivista ilmaisua. Kysyin: Kuinka niin kaunokirjallisuus on muusta kirjoittamisesta poikkeavaa yksilöllistä itseilmaisua? Eikö kaunokirjallisuus ole lähtökohtaisesti lajityyppeihin nojaavaa yhteiskunnallista toimintaa?

Loppu on historiaa. Tulivat *Merkitysten maailmat*, *Syyskuun yhdennentoista merkitykset*, tuli *Maa-ilma* väliviivalta. Kaikki ne rakentuivat väitöskirjalle, jossa olin päätenyt siihen, että kotalon koodi ei ole formalistinen kirjallisuustiede, vaan birminghamilaislähtöinen kriittinen kulttuurintutkimus. Minusta oli sittenkin kehkeytynyt jonkin sortin teorianikkari tai taivaanrannamaalari, kuten äitini minua tituleerasi. Kun olin jo 28-vuotias yliopistoon tullessani, minulle oli ehtinyt kehkeytyä erinäisiä näkemyksiä siitä, miten maailma makaa. Monien kirjallisuustieteen silloisten funktionäärien mielestä saatoin häiritä disiplinaarin rauhaa pahastikin ja esittää aivan vääriä kysymyksiä. Kirjallisuustieteen seminaareissa opettajat epäilivät minua usein yhteiskuntatieteilijäksi. Toisaalta sain aloittelevana jatko-opiskelijana huseerata hyvinkin vapaasti. Ensimmäiset opettamani kurssit kos-

kivat marxilaista kirjallisuudentutkimusta sekä Ranskan vallankumouksen ja kirjallisuuden suhteita. Ja onneksi löytyi yhteisöjä, joissa en ollut aivan outo lintu: Lauri Mehtosen perjantaisin kokoontunut filosofiapiiri ja Osuuskunta Vastapaino.

Muistot ovat myllertäneet mielessäni viime viikkoina, kun olen siivonnut työhuonettani ja hankkiutunut eroon tarpeettomista papereista. Yllätyksekseni olen havainnut, että myös akateeminen elämä voi olla jopa jossain määrin mielenkiintoista. Tänäpäin ei kuitenkaan ole varsinaisten muistelusten aika, minkä vuoksi teen nyt kiireen vilkkaa aikaloikan tähän päivään. Aloitin akateemisten tekstien kääntäjänurani Raymond Williamsin teoksesta *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*, joka ilmestyi suomeksi Williamsin kuolinpäivänä tammikuussa 1988 (Williams 1988). Tänäpäin julkistettavan *Kulttuuri ja yhteiskunta* -valikoiman nimi on tietysti varastettu Williamsin vuonna 1958 ilmestyneen *Culture and Society* -teoksen otsikosta. Halusin toimittaa tämän valikoiman kulttuurintutkimuksen klassikotekstejä nostaakseni esiin lähestymistavan, jota Stuart Hall kutsui kulttuurintutkimuksen pitkäksi linjaksi tai pitkäksi projektiksi.² Tässä pitkässä projektissa ei ole viime kädessä kyse pelkästään kulttuurin tutkimisesta, vaan keskei-

nen tavoite on pyrkimys ymmärtää kulloisiakin konjunkttureja siten, että kulttuuriset ilmiöt ovat tarkastelujen lähtökohtana.

Birminghamiläislähtöisen kulttuurintutkimuksen *viimekätinen* kohde ei siis ole populaarikulttuuri tai kulttuuri muussakaan mielessä. Sen sijaan kriittisen kulttuurintutkimuksen kiinnostus kohdistuu niihin erityisiin historiallisiin hetkiin, joissa erilaiset pitkä- ja lyhytkestoiset yhteiskunnalliset, poliittiset, taloudelliset ja ideologiset ristiriidat kietoutuvat eri tavoin toisiinsa. Kulttuuri on kyllä tällaisen kulttuurintutkimuksen *ensisijainen* kohde, mutta nimenomaan lähtökohtana, jonka kautta pyritään hahmottamaan sitä, mitä kulloinkin on tekeillä. Kyse on siis kulttuurista ja yhteiskunnasta, symbolisesta ja reaalisesta, merkityksistä ja käytännöistä, toiminnasta ja rakenteista.

Näistä asioista lisää täällä tänään julkistettavassa kirjassa. Kuten *Kulttuuri ja yhteiskunta* -teoksen johdannossa mainitsen, kulttuurintutkimus rakentuu kahden kysymyksen ympärille. Ne ovat ensinnäkin ”Mitä on tekeillä?” ja toiseksi ”Mitä tekemistä sillä on kaiken muun kanssa?”. Edellinen kysymys (”Mitä on tekeillä?”) ohjaa tarkastelemaan nykyhetkeä samalla kun nykyisyys muotoutuu, jälkimmäinen (”Mitä tekemistä sillä on kaiken muun kanssa?”) taas opas-

taa kysymään sitä, kuinka käsillä oleva nyt-hetki on historiallisesti muodostunut.

Näissä lyhyissä jäähyväisissäni yritän saada otetta näiden kahden kysymyksen avulla siitä, mistä oikein on puhe, kun on puhe totuuden jälkeisestä ajasta. Sanotaan, että länsimaita koettelee tiedon ja totuuden kriisi. Mitä siis on tekeillä? Mikä oikeastaan on kriisisä? Entä miten tähän on tultu? Mitä tekemistä väitetyllä kriisillä on kaiken muun kanssa? Mistä puhe tiedon ja totuuden kriisistä kumpuaa Suomen kaltaisissa maissa, joissa ihmiset ovat koulutettumampia kuin koskaan? Onko tutkitulla tiedolla ja asiantuntijuudella enää käyttöä – saati auktoriteettia?

Tätä pohtiessani otan alkuvauhdit yhdysvaltalaisen kulttuurintutkija Lawrence Grossbergin teoksesta *Under the Cover of Chaos* (2018), joka on kenties varteenotettavin lukemani esitys Trump-ilmiöstä. Kirjassa Grossberg puhuu ”affektiivisista maisemista” tavalta, joka voi olla hyödyllinen yritettäessä ymmärtää, mitä nyt on tekeillä Suomessakin.

”Affektiiviset maisemat” viittaavat Grossbergilla mutkikkaisiin maailmassa olemisen tapoihin. Ne ovat tiheästi rakentuneita tiloja, joissa tietyt kokemukset, käytöstavat, valinnat ja tunteet ovat mahdollisia. Näissä tiloissa

jotkut kokemukset ja tuntemukset vaikuttavat vääjäämättömiltä ja ilmeisiltä, jotkut toiset sen sijaan mahdottomilta ja mielikuvituksellisilta. Lyhyesti sanottuna affektiiviset maisemat määrittävät sitä, mikä milloinkin koetaan mahdolliseksi ja mikä taas kielletyksi. Maisemat ovat Grossbergille arkikokemuksen elimellinen osa, joka kyllästää ja rajoittaa arjen rajoja ja mahdollisuuksia. Laskeamalla pohjan ihmisten käsityksille oman elämän yhtenäisyydestä ja tervejärkisyydestä maisemat pitävät itse kunkin maailmaa koossa (Grossberg 2018, 91–92).

Grossbergin mukaan vahvimaksi affektiiviseksi maisemaksi nyky-Yhdysvalloissa näyttäytyy *passiivinen nihilismi* (Grossberg 2018, 92). Se puolestaan koostuu joukosta ”kokemisen struktuureita”, joissa sosiaaliset mutkikkoudet, jännitteet, siirtymät ja keskeneräisyys koetaan ja tulkitaan ”tässä ja nyt”. Grossberg on löytänyt näitä kaikkiaan neljä, mutta viittaa tässä vain kahteen – ensimmäiseen ja kolmanteen.

Ensimmäistä kokemisen struktuuria Grossberg luonnehtii merkitysten hyperinflaation ja fundamentalismien leimaamaksi affektiivisen autonomian tunnuksi (Grossberg 2018, 94–97). Tälle kokemisen struktuurille on ominaista, että se, mikä ihmisille merkitsee, ajautuu yhä kauemmaksi siitä, mikä merkityksel-

liseksi koettujen seikkojen todellinen arvo tai sisältö on. Tärkeää ei ole se, mitä nimenomaisesti valitsee, vaan se, että on ylipäätään tehnyt jonkin valinnan. Kun näyttää käyneen yhä vaikeammaksi arvioida yhtään minkään arvoa tai ansioita suhteessa johonkin muuhun, vaikuttaa järkevältä suhtautua kaikkeen samalla tavalla – tai ainakin kaikkea yhtäläisesti epäillen. Näin maailma muuttuu latteaksi, eikä mikään voi merkitä mitään muuten kuin höyryttynä ironialla tai kyynisyydellä. Jos joku on mielestään oikeassa jossakin asiassa, johtuu tämä siitä, että hän on panostanut siihen intohimoisesti. Merkitystä on haluilla ja panostuksilla, ei jonkin kannan pätevyydellä tai ansioilla. ”Oikein tai väärin, tämä on *minun* mielipiteeni.” Affektiivisen autonomian struktuurissa ihmiset ovat yhä tietoisempia omaa arkijärkeään leimaavista ristiriidoista ja ovat oppineet elämään sovussa tuon ristiriitaisuuden kanssa. Asiaintilojen ja niitä koskevien väitteiden kriittiselle arvioimiselle ei ole enää itsestään selviä yhteisiä perusteita.

Tätä kaikkea saattaa Grossbergin mukaan merkitysten ”hyperinflaatio”, jonka oloissa kaiken on oltava parasta ja suurinta – tai sitten pahinta ja surkeinta. Kun omien valintojen puolustaminen yhdistyy hyperinflaatioon, tuloksena on helposti erilaisia fundamentalismia ja fa-naattisuuden muotoja. Kompromisseja

ei tehdä, koska vastapuoli on lähtökohdaisesti paha. Tämän tuloksena ihmisiä jaetaan paranoidilla tavalla ylempiin ja alempiin, hyväksiin ja pahiksiin, kelvollisiin ja tukea ansaitsemattomiin.

Grossbergin *kolmas* passiivista nihilismia tuottava kokemisen struktuurin narsismi (Grossberg 2018, 100–104). Narsistinen struktuurin ilmenee kaiken henkilöimisenä ja julkisen ja yksityisen rajojen määrittelemisenä uudelleen. Tätä struktuuria luonnehtii kasvava henkilökohtaisen kaikkivoipaisuuden tuntu, jota voimistaa narsismin läheinen yhteys affektiiviseen autonomiaan ja merkitysten hyperinflaatioon, mutta myös ahdistukseen ja hyperaktivismiin. Feministien tunnettu iskulause ”henkilökohtainen on poliittista” muuttuu irvikuvamaiseen muotoon ”poliittinen on henkilökohtaista”. Tämä ruokkii yksilöllistä mikropolitikkaa ja korostaa oman aseman ja omien kokemusten roolia ainoina arvon ja totuuden lähteinä.

Grossberg analysoi nimenomaan yhdysvaltalaisista todellisuutta, mutta hänen erittelynsä ovat huomionarvoisia myös Pohjois-Euroopassa. Itse ainakin tunnistan niissä sellaisia nykyhetken ja nykykokemuksen piirteitä, joille on ollut vaikea löytää sanallista asua. Päivän teeman kannalta kiinnostavaa tässä on se, että tiedon totutut auktoriteetit vaikuttavat siirtyvän paikoiltaan affektiiv-

sen autonomian ja narsistisuuden vaikutuksesta.

Mutta mitä nämä paikaltaan sysätyt auktoriteetit olivat? Suomen kaltaisissa kansallisvaltioissa sivistysteistö on pyrkinyt omimaan itselleen tiedon, totuuden ja yleissivistyksen portinvartijan roolin. Eliitin ja rahvaan suhteet ovat kuitenkin muuttuneet. Kahden vuosikymmenen takaiseen tapaukseen turvautuakseni: Päätyikö 1900-luku vuoden 1999 vai vuoden 2000 viimeisenä päivänä? Pulma on vanha: Jos jokaisessa vuosikymmenessä on oltava kymmenen ja kaikissa vuosisadoissa sata vuotta, vuoden 10 täytyy kuulua edelliseen vuosikymmeneen ja vuoden 100 samoin edelliseen vuosisataan. Niinpä vuoden 2000 on täytynyt kuulua edelliseen vuosisataan eli millenniumia olisi pitänyt juhlia 31.12.2000 eikä 31.12.1999, kuten nyt tapahtui.

Vai onko näin? Kertoman mukaan kiistan siemenet kylvi munkki Dionysius Exiguus, joka 500-luvulla loi perustan nykyiselle ajanlaskulle (ks. Gould 1998, 97–98). Skyttiläismunkki paitsi ajoitti Jeesuksen syntymän väärin jätti myös sisällyttämättä vuoden nolla ajanlaskuunsa. Kiihtos jälkimmäisen lapsuksen länsimaailmassa on torailtu sitkeästi siitä, alkavatko uudet vuosikymmenet, vuosisadat ja vuosituhannet yhdeksään vaiko nollaan päättyvänä vuonna.

Lapsus ei tosin ollut vain Dionysiuk-

sen. Eurooppalaisessa matematiikassa ei vielä 500-luvulla tunnettu nollan käsitettä. Se omaksuttiin arabeilta vasta nelisen vuosisataa myöhemmin.

Dionysioksen tapa aloittaa ajanlasku vuodesta yksi eikä vuodesta nolla aiheutti yhtä kaikki kalabaliikkia vuosituhannen vaihteessa. Kuvaamani tapa ymmärtää vuosikymmenet, vuosisadat ja vuosituhannet on vastoin arkijärkeä, jonka mukaan tasaluvun täytyminen on merkki siirtymisestä uudelle kymmenelle, sadalle ja tuhannelle.

Edesmennyt paleontologi Stephen Jay Gould muistutti *Questioning the Millennium* -kirjassaan (1998), että nimenomaan vallakkaat ja oppineet ovat perinteisesti kannattaneet näkemystä, jonka mukaan vuosikymmenet, -sadat ja -tuhannet vaihtuvat vasta nollaan loppuvan vuoden päätteeksi (Gould 1998, 118). Oppineet olivat kiistassa niskan päällä vielä millenniumia edeltäneessä vuosisadanvaihteessa. 1800- ja 1900-lukujen vaihdetta ei juhlistu 1.1.1900, vaan 1.1.1901. 1900-luvun loppuessa tilanne oli kuitenkin muuttunut. Vaikka myös vuosituhannen vaihteessa kuultiin puheenvuoroja, joiden mukaan oikea juhlapäivä olisi ollut 1.1.2001, poikki-puoliset sanat jäivät yleisen kaupallisen millenniumhumun ja Y2K-pelkojen lietsannon jalkoihin. Markkinat olivat kaapanneet oppineilta määrittelyvallan.

Millennium-tapaus vihjaa siihen, että olennainen tietoa ja totuutta koskeva kysymys on se, kuka tiedon sisällön saa määrittää ja mihin tarkoituksiin. Tästä näkökulmasta myöskään kymmenisen vuotta sitten vilkasta keskustelua herättänyt yleissivistyksen käsite ei näyttäydä luonnolliseksi kulttuuriperinnöksi, vaan erilaisten yhteiskunnallisten etupyrkimysten kamppailukentäksi. Kuten liian varhain keskuudestamme poistunut filosofi Heikki Mäki-Kulmala (1995) asian tiivistä: ”Kulloinkin vallalla oleva sivistyskäsitte tai sivistysihanne on aina monien ristiin käyvien intressien ja valtakamppailujen tulos tai välitilinpäätös.”

Suomessa nykyisin vallitsevaan tieto- ja sivistyskäsitteeseen ei ole voinut olla vaikuttamatta koulutustason yleinen kohoaminen. Vuoden 2018 loppuun mennessä 3,4 miljoonaa henkeä eli 73 prosenttia 15 vuotta täyttäneestä väestöstä oli suorittanut tutkinnon perusasteen jälkeen. Väestön koulutustason kohoamisen myötä eliitin perinteinen tapa puhua kansasta sivistymättömänä rahvaana on käynyt mahdottomaksi. Äskettäinen oppivelvollisuusikärajan pidentäminen 18 vuoteen nostaa perusasteen jälkeisen tutkinnon suorittaneiden määrän aikaa myöten lähelle sataa prosenttia täysi-ikäisestä väestöstä.

Eliitin ja rahvaan suhteita on säädel-

lyt toinenkin muutos, jota paremman puutteessa kutsun tässä kulttuurin subjektivoitumiseksi. Väinö Linna jos kuka ruumiillisesti toisen tasavallan henkistä ilmapiiiriä. Hänelle ja toiselle tasavallalle keskeinen pronomini oli ”me”. Keitä ”me” olimme, oli luonnollisesti jatkuvien kamppailujen kohteena, kamppailujen joihin Linnakin otti romaaneillaan ja esseillään osaa. 1980-luvulta alkaen ”me”-pronominin paikan on kuitenkin ottanut kasvavasti ”minä”. Itse havahduin tähän siirtymään viimeistään vuonna 2001, kun evankelisluterilaisen kirkon vaaleissa patistettiin seurakuntalaisia uurnille tunnuksella ”Olet tärkeä”. Ei siis niin, että Jumala tai Jeesus olisivat tärkeitä, tai niin, että lähimmäinen olisi tärkeä. Ei, yhteisvastuuta saarnanneen valtionkirkon mukaan tärkeä olikin sinuna puhuteltu ”minä”.

Sinän puhuttelu ei tietenkään ole kirkon keksintöä. Tätä puhuttelua ovat viimeisinä vuosikymmeninä käyttäneet erityisesti mainostajat. Jos kansalaisten pronomini oli ”me” ja kansalaisen aikamuodot olivat eilen, tänään ja huomenna, on kuluttajan pronomini ”minä” ja aikamuoto nyt. Kuinka vanhentuneelta vaikuttaakaan nykyään Topeliuksen kertomus *Parempi tie* (Topelius 1893). Siinä luutamummon tytär Tutteli ja poika Putteli saavat kumpikin mummolta kymmenen penniä ostaakseen kaupun-

gista leipää. Kaupunkiin johtava tie haarautuu katajamäellä. Oikealle kaartuvan tien varrella istuu koivussa leppälintu, joka laulaa: kuivaa leipää, kovaa leipää, kviririvit. Katajikossa vasemman tien varrella raakkuu varis: rinkilöitä, piparkakkuja, kvaa kvaa. Putteli-poika valitsee vasemman tien, tuhlaa rahansa rinkilöihin ja piparkakkuihin ja katselee aikansa kaupungin koreita neitosia ja puotien ikkunoiden kiiltäviä messinkipeilejä. Kun hänelle tulee nälkä, hän maistaa yhden rinkelin ja piparkakun. Mutta mitä enemmän hän syö, sitä enemmän rupeaa nälkä tuntumaan. Lopulta Putteli huomaa syöneensä kaikki rinkelinsä ja piparkakkunsa. Kun Putteli saapuu illalla kotiin, siellä istuvat luutamummo ja Tutteli tyytyväisinä syömässä Tuttelin ostamaa kovaa leipää. Putteli joutuu kertomaan totuuden, ja pahinta on, että hänellä on yhä nälkä. Mutta mummo kehottaa Puttelia syömään – ja (päättää Topelius opettavaisen kertomuksensa): ”merkkillistä, miten paljon paremmalta kuiva leipä maistui kuin sekä rinkilät että piparkakut”.

Topeliuksen päivistä on kulunut aikaa. Kova leipä on saanut antaa tilaa rinkelille ja piparkakuille. Perustarpeiden tyydyttäminen on korvautunut halujen tyydytyksellä. Aikamme tunnus on ”hetimullekaikkitännenyt”. Tai ainakin oli. Enää ei välttämättä tunnu siltä kuin

eläisimme jatkuvaa viikonloppua, jolloin meillä on vain oikeuksia eikä juurikaan velvollisuuksia. Mainokset kyllä puhuttelevat meitä edelleenkin yksilöinä ja lupaavat, että kaikki haaveemme voivat toteutua maan päällä. Yhtäkkiä yhteiskunta ja yhteisvastuu kuitenkin muistuttelevat olemassaolostaan, kiitos ilmastonmuutoksen ja covid-kriisin. Kiintoisaa onkin nähdä, kuinka kauan tällä kertaa menee, ennen kuin jälleen unohtamme riippuvuutemme luonnosta ja toinen toisistamme.

Mitä annettavaa kaikella edellä sanomallani mahtaisi olla tietoa ja totuutta koskevan kriisin ymmärtämiseen? Kun passiivinen nihilismi yhdistyy minäkeskeisyyteen, saattaa syntyä tietoa koskevaa uutta populistisuutta. *Minun* näkemykseni asetetaan *niiden* käsityksiä vastaan. Antielitistinen populismi on tavalla tai toisella onnistuttu ujuttamaan myös tiedon alueelle. Populistien mukaan erilaiset eliitit ovat vastuussa siitä, millaisissa oloissa ”kansa” elää. Eliitteihin luetaan tällöin kyllin varakkaat, kosmopoliittiset, kaupunkilaiset, perinteiset poliitikot ja lukeneisto.

Osa akateemisesta tutkijakunnasta saattaa hyvinkin osallistua sellaisen tiedon tuottamiseen, jonka turvin rikkaat voivat entisestään vaurastua ja eriarvoisuus kasvaa. On kuitenkin kiinnostavaa,

että lukeneisto näissä yhteyksissä usein nähdään yhdeksi ja yhdenmukaiseksi ryhmäksi, joka sitten silkan lukeneisuutensa perusteella niputetaan yhteen muiden eliittien kanssa. Tällöin tuotetaan tietty vastaavuuksien ketju tyyliin etuoikeutetut ovat yhtä kuin oppineet ovat yhtä kuin eliitti ovat yhtä kuin kosmopoliittiset ovat yhtä kuin monikulttuurisuuden kannattajat. Ongelmana tässä tietenkin on, että lukeneisuus ei nyky-Suomessa ole tae pääsystä eliittiasemaan, mistä todistaa akateemisen prekariaatin olemassaolo. Talouden ja politiikan eliitit eivät myöskään kutsu kammareihinsa kuin harvoja ja valittuja tutkijoita. Tieto – varsinkaan kriittinen tieto – ei välttämättä ole valtaa. Päälle päätteeksi sivistyneistö ei muodosta intresseiltään yhdenmukaista ryhmää, vaikka niin sanotussa kuplapuheessa näin helposti oletetaan. Kaikki lukeneiston tuottama tieto ei ole irtautunut ”kansasta” tai suuntaudu ”kansan” intressejä vastaan. Tästä kaikesta huolimatta populistinen antielitismi pyrkii niputtamaan lukeneisuuden ja elitismien – ja turhan usein siinä onnistuukin.

”Eliitin” ja ”kansan” vastakkain asettava populistinen kuplapuhe on ylisummaan turhan yksioikoista. Jotta vastakkaiset ”kuplat” voi muodostaa, tarvitaan suuri määrä diskursiivista työtä, jossa ensin muodostetaan leirit, sitten sivuu-

tetaan luotujen leirien sisäinen erilaisuus ja korostetaan leirien vastakkaisuutta. Väite siitä, että olisi olemassa sisäisesti yhdenmukaisia kuplia, on yksinkertaisesti kupla.

”Sivistyneistön” ja ”rahvaan” tai ”eliitin” ja ”kansan” merkitysten muutos näkyy myös siinä, että perinteisen korkeakulttuurin asema on muuttunut, kun myös valtaosa koulutetusta väestöstä kokee populaarikulttuurin omakseen. Siinä missä hallitsevien luokkien jäsenet ovat perinteisesti halveksineet rahvasta tai ihailleet kuvittelemaansa ”kansaa” etäältä, ylemmät sosiaaliset kerrostumat sallivat itsensä nykyään inspiroitua kansan tarjoamista esimerkeistä. Yritysjohdajatkin ovat jo vuosia pukeutuneet vapaa-ajallaan farmareihin, noihin yhdysvaltalaisen maatyöläisten peltohousuihin, ja kuunnelleet Yhdysvaltain mustien orjien jälkeläisten bluesmusiikkia.

Yleissivistys ei tässä valossa ole vain sitä, mikä on mainittu 1980-luvun alussa valmiiksi tullessa *Otavan Suuressa Ensyklopediassa*. Sivistyksen ja painetun sanan mutkaton samastaminen toisiinsa ei tunnu järin perustellulta maailmassa, jossa tieto kohdataan yhä useammin muussa kuin painetussa muodossa.

Kenties *yleissivistys* nykyään lähenee terminä sukulaistaan *yleistietoa*. Kun googlaan viimemainitun sanan, yleis-

tiedon, löydän itseni alypaa.com -sivustolta vastaamassa yleistietokysymyksiin, joiden aiheina ovat muiden muassa Spede Pasasen kuolema, Ahmed Ahne, biljardin lyöntipallon väri, Timbuk-tun sijainti, roomalaisten Spes-jumalatar, super G-alppipujottelu, Abraham Lincolnin murhapaikka sekä Abban *Mamma Mia* -kappaleen sanat. Yleistieto ei siis näyttäisi olevan yleissivistyksen synonyymi, vaan näyttäisi muistuttavan enemmän sitä sekalaista faktasirpaleiden kokoelmaa, jonka hallitsemalla voi pärjätä Trivial Pursuit -lautapelissä.

En ole tässä nostalgisesti haikailemassa kadonneen yleissivistyksen perään. Tietojen omaamisella sinänsä ei näytä olevan merkitystä, ellei niihin yhdisty myös kyky käyttää tietoja jonnekin suunnistaakseen. Länsimaiden modernin historian valossa tiedot sinänsä eivät näytä ylipäättään takaavan sitä, että ihmiset toimisivat eettisesti. Sivistyneen käytöksen tai yleissivistyksen hallitseminen ei millään välttämättömyydellä tee kantajistaan hyviä ihmisiä.

Länsimaisen sivistyksen viemisellä muualle maailmaan on oikeutettu ihmiskunnan historian barbaarisimpia tekoja. ”Pimeyden sydän on osa Euroopan sydäntä”, kirjoittaa Sven Lindqvist teoksessaan *Tappakaa ne saatanat* (1996). Holokaustin organisoiija Adolf

Eichmannkin osasi käyttäytyä siivosti ja tyynnytti mieltään kesken veritöidensä ihailemalla klassista arkkitehtuuria.

Ehkä onkin niin, kuten Raymond Williams aikanaan tiivisti, että loppujen lopuksi tärkeintä ei ole se, kuinka luke- nut itse kukin on, koska lukeneisuus on usein vain merkki ihmisen sosiaalisesta ja kulttuurisesta asemasta. ”Paljon tätä tärkeämpää on se, mitä kaikella lukenei- suudellaan ja tiedollaan tekee”, Williams (1989) sanoo.

Yhteiskunnallisia eroja ja eriarvoi- suutta on, mutta tämä ei merkitse sitä, että suomalainen yhteiskunta olisi ja- kautunut kahteen selvärajaiseen leiriin – ”kansaan” ja ”eliittiin”. Sekä ”kansaan” että ”eliittiin” kuplapuheessa luettuja ih- misryhmiä läpäisevät moninaiset kult- tuuriset ja poliittiset asemat, joita puo- lestaan määrittävät erilaiset preferenssit, erot ja sitoumukset. Vielä joitakin vuosi- kymmeniä sitten olisi esimerkiksi ollut vaikea kuvitella sellaista ilmiötä kuin julkihomo kokoomuslainen. Enää ei.

Edellä luonnostellusta näkökulmas- ta tiedon ja totuuden kriisi ei ole ensisi- jaisesti episteeminen (siis tiedollinen) kriisi vaan pikemminkin yleinen yhteis- kunnallinen kriisi, tarkemmin sanoen *yhteismitattomuuden kriisi*. Vaikuttaa sil- tä kuin yhteiskunnasta puuttuisi yhtei- nen perusta, jonka varassa olisi mahdol- lista arvioida erilaisten tiedollisten väit-

teiden pätevyyttä. Yhteismitattomuus tuottaa tiedollisen kriisin, koska se tekee asioiden vertaamisesta toisiinsa ja niiden liittämisestä yhteyksiinsä hankalaa.

Asioiden liittämällä yhteyksiinsä *on* merkitystä. Yksittäiset faktat eivät ni- mittäin ole tietoa. Ne ovat faktoja. Yksi- nään faktat ovat mykkiä. Tietoa niistä tu- lee vasta, kun ne liitetään johonkin, tul- kitaan osaksi jotain kokonaisuutta. Tie- toon liittyy ymmärrys, tien tuntemus, kyky liittää asiat yhteyksiinsä. Tieto ylit- tää välittömän kokemushorisontin. Fak- ta on se, että aurinko nousee aamulla idän suunnasta ja laskee illalla lännen suuntaan. Tietoa on se, että aurinko ei kierrä maapalloa, vaan maapallo aurin- koa ja omaa akseliaan. Välittömien ha- vaintojen kuvailu ei ole vielä tietoa, se on vasta kuvailua. Faktasta tulee tietoa vasta kun se selitetään, vasta kun se ase- tetaan yhteyksiinsä.

Kun puhun tulkintakehikkojen yh- teismitattomuudesta, en tarkoita sitä, et- tä kehikoita voisi saati tulisi olla vain yk- si. Tässä *lentikulaarisuutta* koskevasta ajatuksesta voi olla hyötyä. Käsite len- tikulaarisuus saattaa olla entuudestaan tuntematon, mutta sen sisältämä ajatus on vanha. Kyse on lyhyesti sanoen ole- misen moneudesta. Tämä ei viittaa vain siihen, että samaan aikaan on olemas- sa monia eri maailmoja, kuten gastro- nomian maailma, eläinten maailma tai

Harry Potterin maailma. Viittauskoh- teena on pikemminkin se, että yksi ja sama ihmisten maailma on aina jo mo- ninainen. Termin lentikulaarisuus toi ihmistieteelliseen keskusteluun libano- nilaissyntyinen antropologi Ghassan Hage (ks. Hage 2016). Hagen mukaan termin lentikulaarisuus juuret ovat klas- sisen latinan sanassa ”lenticula”, joka tar- koittaa linssiä. Hagelle yksi ja sama asia on samaan aikaan monta riippuen siitä, millaisten linssien kautta sitä katsotaan. ”Lentikulaari” on toisin sanoen kuva, joka näyttää erilaiselta aina sen mukaan, kuinka sitä katsoo. Lentikulaarinen pin- ta sisältää joukon kuvia tai todellisuuk- sia, jotka paljastuvat, kun pintaa katsoo eri perspektiiveistä.

Hagelle ihmisten yhteinen maailma koostuu näiden erilaisten maailmojen vuorovaikutuksesta ja yhteentörmäyk- sistä. Yksi hänen esimerkkinsä maa- ilmojen moneudesta on tilanne, jossa miesoletettu feministi joutuu positii- visen syrjinnän kohteeksi akateemista tehtävää täytettäessä. Hage kysyy, kum- malle yhtä todelle linssille olisi annet- tava enemmän painoa: sillekö, joka pa- nee merkille hakijan oletetun biologisen sukupuolen, vai sille, joka kiinnittää huo- mion tämän poliittis-eettiseen vakau- mukseen. Toinen Hagen esimerkki jon- kin seikan samanaikaisesta moneudesta ovat pitkäaikaisten kumppaneiden kes-

kinäiset riidat. Hän kysyy: Onko yksikään pariskunta koskaan toraillut jostakin asiasta ilman, että he samalla olisivat kiistelleet siitä, mistä koko yhteenotossa on kyse? Riidoissa ei toisin sanoen ole kyse yksin jostakin, mitä jompikumpi on tehnyt tai jättänyt tekemättä, vaan myös niistä kehyksistä, joissa tuo tekeminen tai tekemättä jättäminen tulisi ymmärtää. Tämä pätee tietysti muihinkin kuin pitkäaikaisten kumppanusten yhteenottoihin. Hagen esimerkki tästä on hänen synnyinmaansa Libanonin vuosien 1975–1990 sisällissota, jonka toinen osapuoli katsoi imperialisminvastaiseksi, Yhdysvaltoja kohtaan suunnatuksi sodaksi, kun toinen osapuoli taas kävi sootaa kristittyjen aseman puolesta. Tätä Hage kutsuu eri todellisuuksien kietoutumiseksi toisiinsa.

Varmuuden vuoksi sanottakoon, että lentikularismia koskeva ajatus ei sisällä näkemystä, jonka mukaan kaikki mielipiteet ja näkökulmat olisivat samanarvoisia. Kun kuvia maailmasta on monia, voivat toiset käsitykset hyvinkin olla kattavampia ja osuvampia kuin jotkut toiset. Eräät näkemykset voivat pyrkiä ikuistamaan epätasa-arvon, toiset taas rakentamaan yhteistä ihmisyyttä. Näkemysten pluraalisuuden hyväksymisen ei tarvitse merkitä sortumista arvopluralismiin.

Edellä hahmottelemastani näkökulmasta tieto on jotakin koko lailla muuta

kuin empirististä ja positivistista yhden totuuden tieteellistä tietoa. Tieto ei ole annettuja ”faktoja”, vaan niiden tulkin-
taa eri kehyksissä, niiden liittämistä erilaisiin yhteyksiin. Tieto on käytännöllistä, näkökulmasidonnaista ja sisältää poliittisen ulottuvuuden. Tämän ei kuitenkaan tarvitse merkitä sitä, että emme voisi valita kuin ihmisistä riippumattoman absoluuttisen totuuden ja inhimillisen relativismin välillä. Tieto ja totuus ovat aina kontingenteja eli satunnaisia ja samaan aikaan todellisia ainakin sikäli, että niillä on vaikutuksia siihen, miten ihmiset todellisuudessa käyttäytyvät. Tässäkin näkyy kirrkaasti se, mitä birminghamilaiset kulttuurintutkijat tolkuttivat jo 50 vuotta sitten. Kulttuurilla on todella väliä!

Totuus on moninainen. Se muuttuu kaiken aikaa. Se voi olla ristiriitaistakin. Silti totuudella on väliä, koska se, mitä kussakin paikassa ja kulloisellakin hetkellä pidetään totena, vaikuttaa siihen, miten siellä ja silloin toimitaan. Tietojen kattavuudella ja osuvuudella on väliä muuallakin kuin sairaaloiden leikkauksaleissa tai lentokoneiden suunnittelijoiden työpöydillä.

Ihmisten yhteiselon kannalta tiedon ja totuuden kriisi saattaa liittyä ennen muuta siihen, että erilaiset tietojärjestelmät eivät ole yhteismitallisia. On kuin saatavilla ei olisi yhteisiä kriteerejä,

joilla erilaisten tietojärjestelmien arvoa voisi mitata tai niitä voisi edes verrata keskenään. Nykyään minkä tahansa arvo – oli kyse sitten kulttuurisista käytännöistä tai vaikkapa yliopistojen toiminnasta – näytään mittaavan usein ellei peräti useimmiten taloudellisen hyödyn näkökulmasta. Helposti unohtuu se, että pelkän taloushyödyn tuijottaminen ei välttämättä ole edullisinta edes talouden itsensä kannalta. Jos tuijotamme itsemme sokeiksi numeroihin, jotka jäävät viivan alle, voimme päätyä sahaamaan oksaa, jolla istumme. Tällöin saatamme helposti unohtaa senkin, että esimerkiksi kulttuurilla tai akateemisella tutkimuksella ja opetuksella voi olla sel-
laista itseisarvoa, jota ei voi taloudellisin kriteerein kovinkaan helposti mitata.

Tältä kannalta nykyinen ”tiedon” kriisi on ennen muuta yhteismitallistamisen eli *kommensuroimisen* kriisi. Minkä perusteella arvotamme mitäkin? Kuinka arvioimme ja vertaamme sekä asetamme keskinäiseen järjestykseen eri tietojärjestelmiä? Jos ja kun todellisuus on aina moninainen, jos ja kun tarjolla on aina useita linssejä, joiden läpi todellisuutta hahmotetaan, kuinka itse kukin voisi arvioida omiin nähden erilaisia näkemyksiä ilman, että lähtökohtaisesti olettaisi omien näkemystensä olevan yleispäteviä? Millaisissa kehyksissä tämä voisi tapahtua? Miten eri todelli-

suudet kiedotaan toisiinsa?

Oleellista ei lopulta siis ehkä ole pelkästään se, mikä on niin sanotusti ”totta”. Samaan aikaan on monia ”totuuksia”, joista useilla (vaikkakaan ei kaikilla) voi olla arvoa inhimillisen todellisuuden hahmottamisessa. Oleellisinta saatetaan ollakin se, miten ja millä perusteiden ”totuudet” määritellään ja kuinka ne saatetaan vuoropuheluun toistensa kanssa.

Stuart Hallin esseetä ”Monikulttuurisuus” siteeratakseni: ”Tarvitaan jokin kehys, jossa katsomuksiin, uskomuksiin ja intresseihin liittyvistä vakavista konflikteista voi neuvotella, eikä tämä kehys voi olla yksinkertaisesti yhden ryhmän kehys, joka on asetettu kaikille.” (Hall 2019, 193.) Hall jatkaa: ”On pyrittävä tuottamaan moninaisia julkisia sfäärejä, joissa kaikki partikulaarisuudet muuttavat muotoaan, kun ne velvoitetaan neuvottelemaan toistensa kanssa.” (Mt., 196.)

Mikä siis olisi yhteinen kehys, jossa erilaisia totuuksia voisi verrata toisiinsa? Eettiseltä kannalta tuon kehysten täytyisi kaiketi perustua siihen, mikä edistää elämää, oli kyse sitten koko maapallosta tai ihmisten elinoloista. Etiikka ei kuitenkaan ole yhtä kuin politiikka. Etiikan alaan kuuluvat kysymykset arvoista, hyveellisyydestä ja inhimillisestä käyttäytymisestä, politiikan alaan taas kysymykset rakenteista ja käytän-

teistä, jotka mahdollistavat eettisen toiminnan tai hankaloittavat elleivät peräti estä sitä. Näillä kahdella on yhtymäkohdansa ja päällekkäisyytensä. Eettisyys saa usein ilmauksensa poliittisissa valinnoissa ja politiikka sisältää aina joko eksplisiittisiä tai ainakin implisiittisiä arvovalintoja. Etiikkaa ja politiikkaa ei kuitenkaan voi suoraan kääntää toiseen eikä toinen voi korvata toista. Elämän puolustaminen on välttämätön eettisen politiikan lähtökohta, mutta ei vielä itsessään kerro, kuinka se olisi käännettävä poliittiseksi sanoiksi ja teoiksi. Mietittävää siis riittää – myös akateemisille tutkijoille, joiden äänen soisi kuuluvan keskusteltaessa tiedon kriteereistä. Kuinka siis käydä passiivista nihilismia ja narsismia vastaan? Miten rakentaa yhteisiä mittapuita sille, mikä on hyvää ja kaunista? Helppoja vastauksia näihin kysymyksiin ei ole, minkä vuoksi niitä on pohdittava sitäkin tarkemmin.

On aika lopettaa nämä lyhyet jäähyväiset. Yliopisto on tietysti muuttanut valtavasti niinä yli 30 vuonna, jotka olen ollut täällä työssä. Huonoja uutisia saamme nykyään miltei päivittäin, minkä vuoksi voi olla hyvä välillä muistaa, että joissakin asioissa on päästy myös eteenpäin. Kun aloin työni, ei sen enempää taideaineissa kuin silloisessa tiedotusopissaakaan ollut yhtään naisprofessoria. ICT-tiedekunnan viestinnän yk-

sikössä on eläköitymiseni jälkeen kuusi naisprofessoria ja viisi miesprofessoria. Yksikön johtaja on nainen. Kirjallisuusaineissa kaikki professorit ovat naisia. Lasikatot ovat siis tervetulleella tavalla säröilleet – vaikka emme tietenkään saa tuudittautua sellaiseen uskoon, että patriarkaaliset rakenteet olisi nyt ikiajoiksi purettu. Maskuliinisen kaikkivoipaisuuden harhat ovat tulleet vastaan esimerkiksi Tampereen nykyisen yliopiston englanninkielisessä tunnuskauseessa ”Human potential unlimited”. Vastoin tuota slogania toivon niin mieskuin naistutkijoiden jaksavan muistuttaa Georg Henrik von Wrightin hengessä, että ihmisten mahdollisuudet eivät todellakaan ole rajattomat. Hybristä seuraa nemesis, ylpeyttä lankeemus. (Jonkunhan tämä pitää sanoa ääneen.)

Hyvä saattoväki! Olen viimeisten vuosikymmenien ajan saanut olla kansainvälisen kulttuurintutkijoiden yhteisön jäsen, suomalaisten kulttuurin ja median tutkijoiden yhteisön jäsen, Tampereen yliopiston erilaisten kriittisen yhteiskuntatutkimuksen konglomeraattien osallistuja sekä tietysti vaihtelevien välittömien työyhteisöjen jäsen. Näinä vuosina olen kohdannut lukemattomia ihmisiä, joilta olen oppinut sanomattoman paljon. Ketään nimeltä mainitsematta mutta kaikkia muistellen ja uusia kohtaamisia odottaen haluan lopuk-

si kiittää tähänastisesta. Sain teiltä paljon, siitä kiitos!

VIITTEET

1. Tämä ei onneksi ole enää tilanne.
2. Hall puhui tästä *Policing the Crisis* -teoksen uudelleenjulkaisemisen yhteydessä. Ks. <https://vimeo.com/56838357>

KIRJALLISUUS

Grossberg, Lawrence (2018a) *Under the Cover of Chaos. Trump and the Battle for the American Right*. London: Pluto Press.

Grossberg, Lawrence (2018b) Pessimism of the will, optimism of the intellect: endings and beginnings. *Cultural Studies* 32 (6), 855–888.

Hage, Ghassan (2016) Lenticularity: On the Entanglement of Realities. Plenaryesitelmä 11. *Crossroads in Cultural Studies* –konferenssissa. Sydney 14.–17.12.2016.

Gould, Stephen Jay (1998) *Questioning the Millennium*. London: Vintage.

Lehtonen, Mikko (toim.) (2021) *Kulttuuri ja yhteiskunta. Kulttuurintutkimuksen klassikotekstejä*. Tampere: Vastapaino.

Lindqvist, Sven (1996) *Tappakaa ne saatanat*. Suomentanut Antero Tiisanen. Vantaa: Pequod.

Mäki-Kulmala, Heikki (1995) Mitä yleissivistys oli, on ja voisi olla? *Aikuiskasvatus* 15:3.

Topelius, Zachris (1893) *Lukemisia lapsille 5:des osa*. Porvoo: Werner Söderström. https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/144623/Lukemisia_lapsille-5_des_osa.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Williams, Raymond (1958) *Culture and Society. Coleridge to Orwell*. Lontoo: Chatto & Windus.

Williams, Raymond (1988) *Marxismi, kulttuuri ja kirjallisuus*. Suom. Mikko Lehtonen. Tampere: Vastapaino.

Williams, Raymond (1989) *What I Came to Say*. London: Hutchinson Radius.

Teksti perustuu mediakulttuurin professori **Mikko Lehtosen** 29.9.2021 Tampereen yliopistossa pitämään jäähyväisluentoon.